

HA A HÓ ELOLVAD

Az isméretlen megholt az éjszaka – mondta hajnalra kelve az apja, s hogy anyja mindenféle jesszusmáriával nyomban után kiszaladt, mindjárt gondolta, nagy dolog történhetett, s most, hogy még a közelébe sem engedték, pedig az este ő nyitott neki ajtót, sokkal titokzatosabbnak tűnt az egész.

A kulcslyukon át csak a bentiek hajladozó hátára látott. Amint azonban a lóca körül tettek-vettek, mégiscsak elővillant közülük a fej. Ahol a szakáll folytonossága megszakadt, egy sárgán fityegő fog árulkodott arról, hogy a holt nyitva felejtette a száját, mintha csodálkoznék a történteken. Kicsit csodálatos volt.

Amikor a sötét beorozkodott a pajták közé, s csendben felpillogtak a házak gyér fényei, az apró hegyi ló gazdája köhögni kezdett, s nagy bocskorában megbotlott. Aztán szédülten felállt az útmenti poros fűből, széttörölte kiköhögött nyálát, és arra gondolt, hogy itt meg kellene állapodnia. Bekopogott, hátha felpártolnák a hosszú útból későn jövőket. Illedelmesen köszöntötte is az ajtórést, mert mintha szeme világát vesztette volna, senkit sem látott mögötte. Bizonytalan lábbal mégis átlépett a küszöbön, s akkor vette észre, hogy az ajtó megett azért csak áll valaki. Jószándékkal felé fordult.

– Megkérdehetem édesanyámat! – mondta a legényke onnan az ajtó mögül, de ezt a csöbrös nemcsak azért nem értette, mert nem az ő nyelvén szóltak, hanem mert zúgott a füle is, meg pillanatra úgy érezte, hogy valahol elöl kiszakadt a melle, s a köhögés megint annyira hatalmába vette, hogy attól bependerült a szoba közepébe. Aztán került egy ágy, s a hegyi ember csendben nekifohászkodott a lefekvésnek. Keresetlenül kibonyolódott bocskorából, elnyúlt a zizegő szalmán. A lámpát kivitték, s akkor azzal próbálkozott, egy elindítsa szemét körülnézni a sötétben.

Szerszámokat tartottak itt, s a szomszédban a lova volt. Megint zúgni kezdett a halántéka tája, s ettől lehunyta égő szeme héját. Közben talán megpróbált örvendezni azon, hogy a köhögés kissé elpártolt tőle, és hallgatózni akart.

Úgy tűnt, a felsepert földön kaparászva elszáradt lábú kísértetek járnak, pedig csak valami késő bogár indulhatott éjszakai útjára. Valahol az erdőn pedig lombokból font kerekű szekér suhant át összegyűjteni az utolsó élő leveleket,

míg a szőlőtőkék érlelő álmodt alszanak. Aztán amint az elért ide, besurrant az ajtó alatt, hogy hűvösen körülkocsizza a csöbrös izzadt homlokát.

A csöbrös pedig előszólította fenyőből ácsolt fekhelye alól az átalvetőjét, és nagy kínnal belekotort. Úgy tett, mintha ez lett volna élete utolsó cselekedete. Matatni kezdett csöbörtös ujjaival szerszámok között. Végigtapogatta a keskeny dongagyalut. Ez most olyan volt, mint a nyolc hónapig próbálgatott hosszú félálmodban a felmerülő sárga hegyaljai szántók, az otthoni, fajzott fenyők, amint vastag törzsükkel jóindulatúan bólogatnak annak, aki menni szándékozik tőlük, hogy kenyérral térjen vissza, míg keresztül a völgyön, által a hegyen csendesen firtat a bozontos hegyi ló, s lóbálódnak rajta a csöbrök, zörögnek a fakanalak. És integetnek az egyenes szálú bükkök is, amelyekbe bele kell álmodni az ősz zamatát vigyázó fegyelmezett dongák köreit, amikor meghal a szőlő, s a kádak mélyére temetik, hogy más, egészen új életet kezdhessen. A gyalu után a kihűlt vésőt vette tenyerébe, mellette kendőbe gubancolva szerényen lapult hosszú kóborlással szerzett minden vagyona. De ehhez most nem nyúlt... Talán maga sem tudja teljes bizonyossággal, hogy miért óvatkodott bele átalvetőjébe, meg lehet, eredendően mégiscsak a kendőért indulhatott keze, de a hűs véső most hasznosabbnak bizonyult forró markában. Közben egy tenyérynél megint kiszakadt mellkasából, s a résen át vastag sugárban valami fájdalom ömlött széjjel, amitől köhögni kellett, görcsösen, erőlködve szünet nélkül. Éjszaka lett, mire csendben ismerkedni kezdett a halállal, hogy hajnalra őszintén, komolyan lehunyja szemét. Úgy maradt, ahogy elérte a halál. Egyik kezében a vésővel, amelyről mindenki úgy gondolkozott, hogy ez lehetett neki a legkedvesebb, ha már ilyen végórában is hozzá folyamodott. Más egyebet nem is igen tudtak felőle. Aki frissen fekszik a halálban, ahhoz pedig látogatók jönnek, de többnyire ezeknek sem igen volt mit mondani róla.

– Hát most aztán a temetés – néztek egymásra az emberek, míg az asszonyok azon igyekeztek, hogy összekulcsolják a halott kezét. A vas szerszámot ott szorongatta a markában, hanem a két kezének semmiképp sem akaródzott ájtatosan összefonódni a mellén. Mit volt mit tenni, fonállal összegúzsolták. Mire aztán végeztek vele, az emberek előkerítették a sánta asztalost, hogy most már vegyen mértéket róla, s készítsen el utolsó ünneplőjét ennek az embernek. A sánta asztalos egy pillanatig pillogott barna szemével, hogy ezt ingyen kívánnák el tőle, de rögtön elrestelkedett a fizetség gondolatától, s most már semmiképp sem fogadott volna el pénzt érte.

Ha már így esett a baj, hát mindenki baja lett a halott, s az erszényeknek meg kellett nyiladozniuk, mert a ló ára s a kendő szerény tartalma jócskán pótlásra szorult.

– A temetésire valót sem kereste ki? – furcsállták egyesek, de a szükséges pénz azért csak összeállt, s ettől a perctől már lehetett beszélni a kántorral is. A kántor, mert istenes dolgokban többnyire ő vezérkedett, még mindég húzogatta egy kicsit a vállát, hogy ő olyan éneket ugyan nem tud, amilyent ott fenn a hegyekben énekelnek, ha valaki megtér az övéihez, de a tisztelendő biztosan meg tudja úgy celebrálni, hogy a hite azért mégse szenvedjen csorbát. A tisztelendő is vonogatott egy ideig a vállán, de a végtisztesség mégiscsak végtisztesség, s másnapra tűzték ki a temetés időpontját.

Délután még néhány csöbrös átballagott a falun, s megnézték a holtat, bólogattak, mintha ismernék, majd csendben továbbálltak. Ugyanoda vezették lovukat, ahova ez az ember már nem érkezett. Egy utat jártak, egy helyre értek, nélküle. Hazafele.

A halott meg maradt, s szelíden várta, hogy elparentálják.

Másnap délelőtt tisztességes segédlettel befeküdt a koporsóba, hogy előkészüljön az utolsó útjára. Talán mégis sejtette, hogy az utolsó ügysem ez lesz, mert nagy nyugalommal tűrte, hogy az asztalos körbebecsege, amit olyan igyekezettel is tett, mint akinek tengernyi végeznivalójára nem elég hosszú a nap. Álmában ugyanis fűrészként fák görcseinek labirintusában bolyongott. A görcsök meg úgy sikongtak körötte, akár a haldoklók, és ebben a lármában mindenáron asztalt akart kanyarítani közülük. Asztalt, amelyen dolgozni lehet, de ahányszor csak nekilátott, mindannyiszor hiábavalósággá lett igyekezete, mert végül valamennyi csak koporsóvá sikeredett. Koporsóvá, amelyben meghal a munka, és mindent előlről lehet kezdeni hogy örömet érezzen a fűrész.

Az asztalos azonban csodálatos álmát a világ kincséért sem mesélte volna senkinek, hiszen érthető, beleborzong az ember, ha csak rá is gondol. Tanácsosabbnak látszott hát odaadóan serénykednie a valóságos koporsó körül, s megtámasztania forgáccsal a halott fejét. Hogy aztán ezzel is elkészült, kettőt köhögött, azt mondta az eperfa alatt hűsölő legénykének, hogy ez meg is vagyon, majd végigcsápolta az udvart, sietett ebédelni, hogy idejében érkezzen a temetésre.

A legényke erre felállt a hűvösből, és bár alig múlt négy éve, mikor először ismerkedett a betűkkel, cseppet sem lepődött meg azon, hogy ilyen komolyan szóltak hozzá, hisz az asztaloshoz régi és igen jó barátság fűzte.

Nem mindennapi dolog az, ha valaki a zizzenő forgácsból úgy tudja összerendezni a hulladékot, hogy egészen csodálatos alakok kerekednek elő, amelyeket két őszinte köhentés után a sánta asztalos mindég azzal honorál, hogy akkor már ez is megvagyon.

Most a legényke is úgy gondolta, hogy ez már tényleg igen alaposan megvagyon, és elhatározta, hogy a temetésen barátja mellett fog lépdelni, közvetlenül a koporsó mögött.

Aztán a heverésző falusi délután borérlelő csendjében, míg a bolthajtásos tornácokra bekukkantanak a vöröslő szőlőlevelek, megindult a koporsó.

Egyik oldalára sem írtak semmilyen nevet, mert nem tudtak mit írni annak koporsójára, aki csak úgy beállít egy házhoz, ahol jóindulattal felpártolják, és meghal. Így aztán az sem volt csoda, ha serény igyekezetében a jóindulatú asztalos hímes virágokat fakasztott a koporsó oldalán, amitől meglehetősen csinos jószággá lett az amúgy szomorú alkotmány.

A tisztelendő úr már éppen belemártózott volna az imádságba, amikor valahonnan egy apró ló serénykedett végig a poros főutcán, és útját éppen a temető felé vette. Ettől a tisztelendő fehér ingében olyanná lett, akár a zajtalanul növény fák télen, ha reccsenve csonttá keményednek.

Egyesek szerint a salláriumáért, mások viszont arra esküdöztek, hogy elmaradt példabeszéde miatt csökkent meg a kedve, amelyet az eltévedt bárányról akart mondani.

A lovas pedig megérkezett, és nyomban egy kis kavarodás is támadt ettől.

A legényke feltekintett az asztalosra, hogy látná már, az miként vélekedik. Úgy tűnt, a sánta asztalos kicsit ugyan bánkódott közös halottjukért, de egyébként rendjénvalónak tartotta az esetet. És a lóra szíjazott koporsón is látszott, szívesen billeg, amint a nagy sovány ember vezeti, hazafelé.

Talán ezért történt úgy, hogy a legényke, ha eszébe jutott, vagy éppen vele álmodott, mindég félelem nélkül gondolt arra a szakállas halottra.

Akkortájt azonban már az emberek inkább törődtek a téli tüzelővel, mint gyerekek álmával, hát az egészről szinte úgy elfeledkeztek, mint minden télen a fák arról, hogy valaha zöld ruhában jártak, s helyette hagyják magukra telepedni a felejtés vastag hideg bundáját. És valóban, nagy fehér havak lepték el a hegyek fáit, s takarták el az utakat. Aki a hegyen volt, ott szorult, aki a völgyben, ott rekedt. Mindenki ott, ahol érte a hó, s közben próbált valamivel foglalatoskodni, de a legtöbben azért mégiscsak a nyárra gondoltak.

Aztán, ahogy a hó felindult a völgyből a hegyre, úgy indultak meg az utak is a hegyről a völgybe. S akkor az asztaloshoz egy jókora sovány ember állított be. Nagy volt, vékony és fekete. Az asztalos magához vette a mérőleceket, hogy ha fát hozott, tudjon miként alkudni véle.

Az udvaron meg ott állt a nagy sovány ember, ölében egy csöbör tele kanakkal. És miközben nyújtja, a szeme két ünnep, és mond is valamit. Az asztalos ettől a rövidebb lábán felejtette magát, s mire ámulatából észbe kapott, hogy ezt az embert ismeri is, a csöbrös már betette maga mögött a kaput.

Indult vissza a hegyekbe, ahova eltemetni vitte azt az ismeretlen holtat.

A legényke, aki délutánonként ott foglalatoskodott karcsún mocorgó friss forgácsnyelvek között, megszámlálta a faragott kanlakat, és miután hétszázat talált belőlük, nagy egyetértésben azon kezdett tanakodni sánta barátjával, hogy most már kiket is illetne meg egy-egy darab ezekből.

Az asztalos is ebben törte magát, mert ültében serényen harangozott rövidebb lávával. Zavarában tette, hisz sokan voltak, túl sokan is rá, nem juttott volna mindnek belőle. Aztán egyszerre csak, mint bozótban a napfény, új felismerés kezdett bujkálni benne, s ettől arcán a szürke borosták megcsillantak: nem lesz egyetlen gazdátlan kanál sem legalább – fordított a gondolat sorján, s ennek módfelett megörült.

A legényke is így érthette, mert hogy maguknak tartanak valamennyit, az nem lenne rendjénvaló, aztán mintha csak a mester szakállában bujkáló fény párját keresné, a nyitott ablak felé fordult. A műhelypadlóra onnan szabályos nap-tócsa csurrant, olyan, hogy még egy keveset hunyorgott is tőle, és úgy vélte, hogy ez nem is olyan nagyon csodálatos, hiszen már vagy húsz napja is van, hogy elolvadt a hó.

Nagy Olga

A MÍTOSZTÓL AZ ERKÖLCSI ÜZENETIG

(Állatábrázolás a tündérmesében)

Több mint húsz esztendőn át gyűjtöttem cigánymeséket, melyek hat kötetben már eddig is napvilágot láttak. Ezek a mesék keltették fel a figyelmemet a kultúrantropológia, etnológia iránt, ugyanis az európai mesétől elütő, majdnem varázsmeséket másként nem tudtam értelmezni. A különböző archaikusabb, illetve viszonylag racionálisabb típusú meseközösségek, amelyekben a mese még élt, egyben ahhoz is hozzásegítettek, hogy lássam azt az *átalakulást*, melyet az ősi mágikus-mitikus motívumok a későbbiek során elnyertek, míg eljutottak arra a szintre, mely már nem a mítoszt – de egy erkölcsi üzenetet hordoz.

Bevezetésként hadd húzzam alá azt a csodálatos áttételességet, mely az állatok segítségének mitikus eredetére utaló jelentés mindinkább erkölcsi

üzenetté hajlította. Ezt már nem következtethetnénk ki az immár több száz éve mind jobban degradált meséből. Abból a meséből, mely – Ortutay szellemes megfogalmazásával – „leszállt a gyermekek közé”; vagy amely mindinkább egyfajta „karriertörténetté” vált. A mitikus nyomokat, sőt mondhatni: mitikus eredetet már csak azokból a szinte *varázsmeséknek* nevezhető cigánymesékből sikerült rekonstruálnom, melyeket – miként említettem – megszakítás nélkül gyűjtöttem, s mely megegyezett azokkal a tanulságokkal, melyeket ősbibb, illetve a természeti népek meséiből szűrtek le a kultúrantropológusok.

Ugyancsak bevezetőül hadd mondjam el azt is, hogy írásom megkerülhetetlenül használja fel azokat a tanulságokat is, melyeket a *Hősök, csalókák, ördögök* – esszé a népmeséről című munkámban már megfogalmaztam.¹

Több mesében a hőst – maga már nem lévén rendkívüli, miként a valamikori varázsmesék mitikus hősei – próbái elvégzésében a rendkívüli erővel bíró csodálatos képességű állatok segítik. Ezek az állatok a valamikori *kultúrhérosz* segítségét jelképezik. Alakjukban a rendkívüli, csodás képességet figyelhetjük meg. A hőst ezáltal segítik meg szorongatott helyzetében. A halálra ítélt, bezárt hős „kutyáit” – értsd alatta hűséges segítőtársait – hívja, illetve nevüket kiáltja. (Egyes mesékben nevüket „imádkozza”.) Mire azok a roppant távolság és a bezártság ellenére, maguk is kiszabadulnak, és a hős segítségére sietnek. E mesék jelképes kifejezései annak, hogy a hős próbáit ilyen csodálatos segítség által végezheti el.

Néhány példa a hőst segítő állatok mitikus eredetére:

Csodálatos képességeiket nevük is érzékelteti: Nehézmintaföld, Erősmintavas, Jólhalló, Világotlátó, Világnagyothallója, Világneheze stb. E jelképekben az állatoknak álcázott mitikus segítőik pontosan olyan csodálatos tulajdonsággal, erővel jelentkeznek, mint amelyre a hősnek éppen szüksége van.

Másrészt – miként erről a későbbiekben bőven szó esik – ez a segítség a hős számára onnan érkezik, ahonnan nem is várná: jelentéktelen és rászoruló kis álatoktól, hangyától, haltól, madártól stb.

Vegyük hát sorra azokat a jelképeket, melyek az állatok szereplésével, illetve az emberrel (hőssel) való kapcsolatban a tündérmesében előfordulnak. Ugyanakkor nézzük meg azt a csodálatos áttételességet, melyet az ősi mítoszi képzetek szenvedtek, míg ezt a jelképeességet megszerezték: a mitikustól eljutottak az erkölcsi üzenetig.

MITIKUS JELZÉSEK A MESEI ÁLLATOK ALAKJÁBAN

Egyes népek hiedelmében a totem egyszerre ember és állat. A suméroknál O'Annész félig-ember, félig-hal – isteni lény. Van Gennep ezzel magyarázza Esopus és Lafontaine meséit.²

De az állati segítségben felfedezhetjük azt a totemizmusra utaló jegyet is, miszerint az ember a totemhőstől származik. Lükő, Waldapfelre is utalva, említi az eredetmondát, mely szerint a magyarság Emesétől (emse = nősténykoca) és a turulmadártól származik. De utalhatunk későbbi „történelmi” legendákra is. Eszerint Scipio Africanus egy sárkány fia; Nagy Sándor pedig egy kígyó-isteni totem leszármazottja.³

A totemállat tisztelete az *ősök tiszteletét* is jelenti. A természeti népeknél még elevenen él az az ősi hiedelem, hogy az embernek és a törzsnek szüksége van a védő szent állatra, amellyel egy közös őstől származik. Gennep szerint ez még arra a tudatállapotra nyúlik vissza, mikor még hittek ember és állat közös származásában. Ugyancsak Gennep utal arra is, hogy a közös eredet értelmében az állat még akkor is lehet védő és óvó, ha nem toteme az egyénnek, illetve a közösségnek.⁴

Bár a „Ne lőj meg!” felszólítás, melyet az útjában találkozó hősnek mondanak az egyes állatok, csupán stíluselemnek tűnik, valójában ősbibb és mélyebb indítékra apellál. Lutz Röhrich szerint „a segítő állatok” eme felszólítása a totem-eredetmítossszal (Totem UrSprungsmitten) hozható összefüggésbe, s ezt újabb etnológiai kutatásokra hivatkozva, különösen ausztráliai és afrikai mesék kapcsán bizonyítja.⁵

De mitikus eredetű az ember és állat szövetsége is. Van Gennep ugyanott ezt a szövetséget mutatja ki az indiaiaknál, az antik görögöknél, az alaszakai indiánoknál, a kaliforniai indián törzseknél. E kapcsolat legendás megfogalmazását találjuk a *Gesta Romanorum*-ban. A neves Apion történetíró „megtörténtnek” említi, hogy a keresztény Androklészt az az oroszlán menti meg az arénában, amelyiknek egy tövist húzott ki a talpából.

AZ ISTENI LÉT ÁLCÁJA

a) Többen is – kultúranropológusok – rámutattak arra, hogy az állati megjelenés az *isteni lét álcája*. Friedrich von der Leyen az állatok csodálatos hatalma kapcsán ezt állítja: „...die Nächtigkeit der Tieren zeigt sich auf darin, das viele Götter Tiergestalt haben”.⁶

Az isteneket gyakran képzelték el állatalakban. Berze nyomán hadd jegyezzük meg, hogy „az állatok isteneknél is ősbibb lények”. Egyiptomi

istenek állatmaszkot öltöttek: Horus a sólyomát, Thot az iríszmadárét, Anibesz a sakálét.

Utaljunk itt még a BN.552. sz. típusú mesére, amelynek egyes változataiban a királylányt titokzatosan elhurcoló mitikus lény a Hold, Szélkirály vagy a Napkirály; más változatokban pedig farkas, gerlice, holló vagy más alak.

Más példa: Olykor az állat, aki később a hős segítőjévé válik, látszólag rászorult szerencsétlen állat: törött szárnyú madár, szárazra vetett hal; egér, mely morzsát kér a hőstől; hangya stb. Ám később kiderül – ez csak álca; valójában mindegyik a maga birodalmában csodálatos hatalmú „király”. Varázshatalmukkal segítik az embert, mégpedig az állati álca természete szerint.

b) Hasonlóképpen isteni eredetre utal a mesehős egyik fő segítője és szabadítója, a Griffmadár. Idézzünk fel néhány vonást, mely a Griffmadár isteni eredetéről árulkodik.

Berze Nagy János az embert segítő Griff kapcsán ezt írja: „...alvilági sasmadár, mind a hét isten hatalmát egyesíti magában, ezért lesz a hős hétszerte szebb, amikor kiokádja”. Ugyanő az „aranyhajú ördög” című típus (BN 461) kapcsán ezt írja: „...a griffmadár túlvilági isteni madár. A hős az alvilágra mitikus lényhez nagy, mely hol Napisten, hol Griffmadár csak”.⁷

A griff mitikus eredetére utal a tény, hogy a hőst, a tanács szerint, csak isteni alak segítheti: egyes változatokban ez a fehér griff, másokban pedig a napisten. De a Griff „rokonét” vagy alteregóját fedezhetjük fel abban a szintén mitikus erejű madárban, melyet hol „rubicek madárnak”, hol pedig pelikán-madárnak, olykor pedig tollas-ördöggént emlegetnek. Hadd utaljak ezzel kapcsolatosan Berzére, aki a 461. típus összehasonlító jegyzeteiben ezt írja: „...a változatok egy részében a túlvilágon felkeresendő természeti hatalom egy fönix-madár, vagy tollas ördög, mindkét esetben olyan lány, amelynek tolla van. Az istenséget tehát és ennek ambivalens megfelelőjét is *madáralakban* képzelték el.”⁸

c) Külön kell szólnom a Táltosló figurájáról, a mesehős tán legcsodálatosabb társáról, segítőjéről, mely – természeténél és varázserejénél fogva – a legmerészebbet, a legfantasztikusabb táj birtoklását jelenti a hős számára: hisz a Táltosló hol az égbe száll föl, a felhők mögé; hol az Alvilágba száll alá. Mindezt megteheti a varázsmesében, amelyben még nem a királylány kezéért folyik a küzdelem, hanem az egész országot megrontó Sárkány ellen. Hisz ő az, aki a vizet veszi el az ország népétől: vagy elrabolja a lányokat; megfosztja az embert a Hold, a Nap és a csillagok fényétől. Nos ilyen

feladatok elvégzése csakis egy ilyen csodálatos teremtmény, a Táltosló segítségével végezhető el.

Alakja azért is érdekes, mert az előző példákkal szemben jól érzékeltetheti azt, hogy a mesei áttételesség milyen merész utat járhat be.

Miről is van szó? A Táltosló, a hős oly hűséges társa, sárkányok legyőzője stb., valójában nagyon is *kétes figura*. Több jelzésből is az derül ki, hogy az Alvilágban nőtt fel. Egyes mesei források tudni vélik azt is, hogy magának a boszorkánynak az utóda. Hogy nagyon kétes figura, erről árulkodik az is, hogy a hős valahol az Alvilág tájáról szerezte be, és a boszorkány vagy sárkány közelségéből. Sőt, azt is tudjuk, hogy a Táltosló még a Sárkányt is szolgálja.

d) Mitikus eredetre utal a mesében oly gyakori átváltozás is: tárgyból emberré; állatból emberré vagy tárggyá; növényből emberré vagy állattá való átváltozás.

A csodás átváltozásban benne rejtőzik a mitikus tudatnak a *haladást felfogni képtelen természete*. Számára ugyanis a tárgyi, növényi, az állati és az emberi világ között nincs semmilyen különbség. Ezek valójában csak létállapotok: a mágikus erő birtokában bármi bármivé átváltozhat. Másként szólva: egyik létállapotból a másikba. Varázsmeséink ezt még jól kikövetkeztethetően érzékeltetik. A hős „seggberúgja” Táltoslovát, amely azonnal csonttá változik; majd a csontot egy rúgással vissza lehet változtatni Táltoslóvá – a mesehős szükséglete szerint. Aztán: az ajándékba kapott fokhagymacikket kutyává változtathatja a hős; de kutyává, a hős szabadítójává válhat a megszegett kalács, a feje alá dugott kendő stb.

Ezek a varázsmesékben még jól kikövetkeztethetően jelen vannak.

e) Talán nem érdektelen, ha ezúttal és ennek kapcsán arról is szönlünk, hogy ezt a *látszólagos abszurditást* – az erős emberen egy hangya, egy méhecske, egy egér segíthet –, a mese a maga lehetetlent nem ismerő csodájával úgy hidalja át, hogy később kiderül: nem akármilyen egerről van szó, hanem az *egerek királyáról*; nem akármilyen hangyáról, hanem a *hangyák királyáról*. Mégpedig nem is akármilyen, de – miként kitűnik – csodálatos erejű királyokról van szó. Ehhez a csodához, mely maga is a mitikus gondolkodás szerves része, az a szintén mitikus képzet járult hozzá, mely oly szívósan beitta magát az emberiség gondolkodásmódjába; ez pedig a külső látszat mögötti belső lényeg ellentmondásossága.

(Amikor például az aztékok – miként erre Frazer is utal *Az aranyág* című művében – az istenüket kenyértésztából kiformálják, majd megeszik, mert

szerintük az isten testét ették meg, ugyanaz a mitikus képzet munkál: a lát-
szaton túli lényeg csodája. „Megeszik az Istent” – írja Frazer⁹, s mi önkén-
telenül is a keresztényi párhuzamra gondolunk.)

AZ IRGALMASSÁG TÖRVÉNYE

Külön kiemelendő, szép mesei jelkép az állatok kapcsán az, mely szerint az irgalmasság, a mások bajával való szolidaritás *kötelező*. A rászorult állatoktól a hős nem vonja meg a segítséget, holott nem várhat tőlük viszontszolgálatot. Ez a hős egyfajta próbatétele is. Külön kihangsúlyozandó az, hogy ezek a rászoruló kis állatok – látszólag – nem is viszonzhatják a segítségét; a hős mégis segít a töröttszárnyú madárkán, az eltört lábú egeren; a vergődő halat vízbe dobja; nem tapossa el a hangyákat és így tovább.

A gyengébbek iránti *szolidaritás*: a mások baja iránti érzékenység, a minden viszonzás reménye nélküli segítség az irgalmasság szép jelképe.

Milyen hát az irgalmas szívű, a mások baján segíteni kész hős?

A töröttszárnyú méhecskét, eltört lábú egeret csodálatos sárral keni be, ezáltal meggyógyítja, s ezzel hálára kötelezi őket; a sánta farkas lábából tüskét vesz ki; a hét éve túskebokorban vergődő halat a vízbe dobja; hét éve törbe esett galambot útjára ereszt; megakadályozza a méhkas felgyújtását; nem tapossa el a hangyákat; madarakat élővízzel gyógyít meg, és még sorolhatnám...

S hogy itt nem egy esetlegességről van szó, hanem olyan törvényről, mely legfőbb kötelessége a hősnek, azt jól érzékelteti az általam gyűjtött *Lüderc sógor* című mese, amelyben a hőst Lüderc sógor így ereszti el útjára:

„– Te most kegyelembe kell végy mindent, amit te találsz az úton. Ha mész az úton, egy tetű meg talál csípni, azt se szabad megölni. Meg kell kegyelmezz a tetűnek is...”

Az irgalom itt mint fontos elv fogalmazódik meg. Itt nemcsak valamilyen játékos meseiségről van szó, hanem olyan etikai tartásról, amely a leg-egyszerűbb rétegekben mint közösségi érzés mindig jelen van. Hiszen a szükségben levők állandóan rászorulnak a mások könyörületességére, irgalmasságára.

Az állatok később azért segítenek a hősnőnek, mert az nem ment el érzéketlenül a mások szenvedése, nehézsége mellett. S ha ehhez még hozzátesszük azt is, hogy a hős olyankor találkozott éppen a bajba jutott állatokkal, amikor maga is nagy veszedelemben forgott – tehát még akkor is tudott a mások bajára gondolni –, még inkább kiviláglik a mesének magasabbrendű jelképisége: a hős etikus magatartása, a másokkal való együttérzés, a szolidaritás a nálánál is gyengébbekkel...

„JÓTÉT HELYÉBE JÓT VÁRJ!”

Eddig azt hangsúlyoztuk, hogy a hős nem megy el közömbösen a mások baja mellett, mert irgalmas szívű. Hadd mutassak rá ezúttal arra, hogy a „Jótett helyébe jót várj” ismert mesei formula – melyet a rászorulóknak akkor mondanak, amikor a hős segítségét kérik – szintén erkölcsi üzenet. Gondoljuk meg: a rászorulóknak – miként erről más vonatkozásban már eset szó – annyira *jelentéktelenek, szármalasan kicsik és gyöngék*, hogy első pillanatra abszurdnak tűnik, hogy ők valamikor visszasegíthetnek, illetve meghálálhatják a hős segítségét.

De van egy másik üzenete is a „Jótett helyébe jót várj” felfogásnak: valószínűleg a krisztusi gondolat rejlik mögötte; a jótett önmagában is boldogító, hisz lelki megnyugvást hoz. Ez több, mint az a buddhai tanács: „Ha jót nem tehetsz, ne árts senkinek”. Ez már erkölcsi imperativusz!

De a megsegített állatok viszonzatszolgálatának van egy másik üzenete is: az ugyanis, hogy oly kiszolgáltatottak vagyunk, hogy rászorulunk egymás segítségére. Valójában a szolidaritás szép üzenete is benne rejlik ebben a mesei jelképben.

KOZMIKUS LÉTÉRZÉS

Az ember–állat szövetségben – hála a „zöldek” mozgalmának – már nem nehéz egy olyan ősi kozmikus létérzésre utalni, mely még nem veszett ki a természethez még oly sok szállal kötődő népi szellem gondolatvilágából.

Ez persze még jobban megőrződött a természeti népeknél. Diószegi Vilmos írja: „...nem csoda, ha az ember úgy tiszteli az állatot, mint gyermek az anyját – az állatok segítik munkájában, élelmét biztosítják, az tükröződik hiedelemvilágában is.” Ez ősi barátság mitikus beleérzéssel végigkíséri az emberiség múltját. Van Gennep utal arra, hogy az ember és állat *barátsága* éppúgy megvan az indiaiaknál, antik görögöknél, miként az alaszakai Thingit indiánoknál, a kaliforniai indián törzseknél. E kapcsolat legendás megfogalmazásának tekinthetjük a *Gesta Romanorum*-ot, a neves Apion történetíró egyként „megtörténtnek” tekinti azt, hogy a keresztény Androklaszt az az oroszlán mentette meg az arénában, amelynek előzőleg egy tövist húzott ki a lábából. Vagy utaljuk Apuleius Aranyszamarára, illetve egy motívumra ebből: egy ember megmentett egy sast a kígyó támadásától. Később a sas segítőjének életét menti meg.

De utalhatunk korunk legújabb mozgalmára, mely a legkülönbözőbb módon száll síkra az állatok védelmében: a háziállatok ütlegetése ellen éppúgy,

miként a vadonélő szárazföldi vadak és a vízben élő halpopuláció védelmében. Ma már a gyermekeket is tudatosan nevelik erre – lásd a különböző rajz- és animációs filmeket, amelyekben a bálnákat vadászókat, az elefántokat leöldösőket egyfajta banditáknak, gonoszoknak állítják be. Tegyük hozzá: minden túlzás nélkül!

Ez is tehát a mesei állat–ember ősi szövetségének egy modern változata, mely valójában szégyenletes korunknak egyfajta pozitív erkölcsi vetületét jelenti.

Talán nem érdektelen, ha arra utalunk, hogy az irodalmi művekben is újabban mindinkább fellelhető ember és állat szövetsége. Emlékezzünk: Maugli az állatokban igazi barátokra talál, s inkább a dzsungelt választja. Ebben az emberiséggel kapcsolatos egyfajta szkepticizmus is szót kér.

De utalhatunk még Jack London *A vadon szava* című könyvére, melyben a csodálatos Buck az állathűség remek példája. És említhetjük még Joy Adamsont, akinek két könyve – az *Oroszlánhűség*, valamint az *Elza és kölykei* – az oroszlán és ember szép barátságát, mintegy ennek dokumentumát tárja elénk.¹⁰

JEGYZETEK

1. Nagy Olga: Hősök, csalókák, ördögök. Bukarest, 1974
2. Arnold van Gennep: Tabou et totemisme a Madagascar. Paris, 1904
3. Lükő Gábor: Az ugor totemisztikus exogánia emlékei a magyar folklórban. In: Ethn. 1965, LXXXVI.
4. Van Gennep: uo.
5. Lutz Röhrich: Märchen und Wirklichkeit. Wiesbaden, 1964
6. Friedrich von der Leyen: Das Märchen. Heidelberg, 1958
7. Berze Nagy János: Magyar Népmesetípusok. Pécs, 1957. I.k.
8. Berze Nagy János: uo. 633.
9. James G. Frazer: Az aranyág. Bp. 1993
10. Joe Adamson: Oroszlánhűség I.; Elza és kölykei II.